

ФИНАНСОВОЕ И НАЛОГОВОЕ ПРАВО

УДК 347.73

ДОГМАТИЧНИЙ МЕТОД ПІЗНАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Лідія ВДОВІЧЕНА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено актуальність застосування догматичного методу пізнання фінансово-правових явищ. У догматичному методі дослідження роль логічних прийомів як інструменту пізнання фінансового права особливо велика, бо саме за їх допомогою формуються визначення, досліджуються поняття й категорії, створюються концепції. Об'єктом дослідження формально-юридичного методу, що задає межі його застосування, є юридична форма. Свою аксіологічну сутність та онтологічну орієнтацію догматичний метод реалізує при юридичному позитивізмі як типі праворозуміння. За допомогою догматичного методу здійснюється внутрішнє юридичне оброблення правового матеріалу («догми права»).

Ключові слова: догма права, догматичний метод, юридична форма, фінансове право, наука фінансового права.

DOGMATIC METHOD OF COGNITION OF FINANCIAL LAW: TO BE OR NOT TO BE?

Lidiia VDOVICHENA,

PhD of Law, Associate Professor at the Department of Public Law
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SUMMARY

In the article studies the relevance of the use of the dogmatic method of cognition of financial and legal phenomena. In the dogmatic method of research, the role of logical techniques as a tool of knowledge of financial law is especially great, since it is with their help forming definitions, exploring concepts and categories, creating concepts. The object of the study of the formal-legal method, which sets the limits of its use, is the legal form. The dogmatic method implements its axiological essence and ontological orientation with legal positivism as a type of law understanding. With the help of the dogmatic method, the internal legal processing of legal material ("dogma of law") is carried out.

Key words: dogma of law, dogmatic method, legal form, financial law, science of financial law.

Постановка проблеми. У сучасній науковій літературі з теорії права традиційно серед спеціально-юридичних методів указується формально-юридичний або догматичний метод, який розглядається як основа професійного інструментарію юристів-практиків. Сутність його полягає у визначенні юридичних понять, у виявленні зовнішніх ознак правових явищ, їх відмінності один від одного, встановленні класифікацій, створенні логічних конструкцій на базі законодавчих (легальних) понять і визначень. Завдання, яке при цьому ставиться, полягає в з'ясуванні та поясненні чинного законодавства, в його систематичному викладі й тлумаченні для цілей правозастосовної та правотворчої практики. Для сучасної науки фінансового права використання догматичного методу суттєво актуалізується в період бурхливого оновлення фінансового законодавства (прийняття Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України). А вже в державі, яка кардинально змінила свій суспільно-політичний устрій, навіть основні правові поняття можуть набувати нового змісту. До того ж прийняття нового фінансового законодавства спонукає до перегляду всього категорійно-понятійного апарату фінансового права. Така ситуація пояснюється ще й тим, що залежно від сутності вихідних методологічних принципів, на яких базується правове мислення, здійснюється не тільки пізнання фінансового права, а і його практичне втілення в

реалії життя. У цьому сенсі постає пошук адекватної відповіді на питання: чи можемо вести мову про необхідність актуалізації догматичного методу пізнання та його аксіологічну єдність у системі методологічних підходів до пізнання природи фінансового права. Стиль юридичного мислення, асоційований із юриспруденцією понять, не просто залишається актуальним, він сформував панівні уявлення про систему фінансового права.

Актуальність теми дослідження. Серед учених-юристів немає єдності в розумінні об'єкта дослідження догматичного методу й елементів предмета, що він може сформувати, властивому методу правил та інструментів правопізнання. Крім цього, не виявлені філософські підстави й гносеологічні установки, з яких виходить догматичне дослідження; не визначені і його евристичні можливості для загальної теорії права, не з'ясований зв'язок догматичного методу з іншими дослідницькими інструментами й методологією юриспруденції загалом.

Використання догматичного методу в пізнанні фінансового права в різні періоди розвитку науки фінансового права було неоднозначним. По-перше, у післявоєнний період застосування в науці фінансового права фундаментальних філософських категорій, насамперед нових для цієї галузі знань філософських прийомів і методів дослідження, що одержали в той час ґрунтовне розроблення,

особливо системного, структурного та функціонального аналізу, призвело до несподіваних позитивних результатів: виявилось, що фінансове право навіть у умовах, коли фінансово-правова матерія обмежувалася лише тільки догмою права, має загальні закономірності й специфічні властивості, особливі ієрархічні та горизонтальні зв'язки і співвідношення. Останнє найбільше очевидно проявилось під час розгляду таких окремих фрагментів догми фінансового права, як фінансово-правова норма, фінансово-правове відношення, юридичний факт у фінансовому праві й низка інших. По-друге, основною категорією радянської теорії фінансового права закономірно була категорія «фінансова діяльність держави», яка досліджувалася через призму встановлених і санкціонованих державою норм права, що закріплювалися в законах та інших нормативних актах держави.

Стан дослідження. Догматичний метод не раз ставив наріжним каменем для дискусій та об'єктом дослідження фахівців у галузі теорії права та фінансового права: у ХХІ столітті цією проблемою займалися О.С. Йоффе, О.М. Міцкевич, Т.М. Рабінович, Б.В. Шейндлін [1, с. 56–60]; С.С. Алексєєв справедливо вказує, що техніко-юридичний (формально-догматичний) метод є «споконвічним», органічно властивим правознавству приватнонауковим методом [2]. Сучасні дослідники, зокрема А.А. Козловський, визначають догму як правовий спосіб закріплення істини [3, с. 37]; Так, М.І. Попадинець пише про велику роль догматичного (формально-догматичного) методу під час дослідження реалізації права; В.К. Бабаєва зазначає, що сутність нормативно-догматичного методу полягає в тому, що право вивчається як таке: воно ні з чим не порівнюється, не ув'язується з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами [4, с. 47]; В.Л. Федоренко додає, що догматичний метод дає змогу пізнавати властивості відповідної галузевої системи права та її складників, виходячи з ustalених законів формальної логіки. Вагомий внесок у розвиток сучасної теорії фінансового права, зокрема методологічних підходів і правопізнання, зробили Р.О. Гаврилюк [5], В.В. Хошуляк [6] та інші.

Мета й завдання статті. Основним завданням дослідження є визначення актуальності застосування догматичного методу в пізнанні фінансового права.

Виклад основного матеріалу. Осмислення юридичної форми передбачає, по-перше, її тлумачення (з'ясування змісту), по-друге, систематизацію, тобто уявлення у формі єдиної, логічно послідовної цілісності [7]. Іншими словами, зрозуміти зміст законної форми означає усвідомити сенс окремих положень і звести їх в осмислену єдність.

Схопити думкою зміст правового явища в єдності неможливо без виведення й побудови внутрішніх зв'язків між фінансово-правовими положеннями, тобто без формування доктринальних понять і конструкцій. Крім цього, систематика не може бути вибудована без знаходження центральної ідеї, універсального принципу, навколо якого повинен бути вибудований фінансово-правовий матеріал. Очевидно, що ця розумова діяльність припускає доцільне й системне використання як мовних, так і формально-логічних прийомів та операцій, тобто інших методів пізнання фінансово-правової дійсності.

У сучасній навчальній літературі з теорії права традиційно серед спеціально-юридичних методів указується формально-юридичний або догматичний метод, який розглядається як основа професійного інструментарію юристів-практиків. «Сутність його полягає у визначенні юридичних понять, у виявленні зовнішніх ознак правових явищ, їх відмінності один від одного, встановленні класифікацій, створенні логічних конструкцій на базі законодавчих (легальних) понять і визначень. Завдання, яке при цьо-

му ставиться, полягає в з'ясуванні та поясненні чинного законодавства, в його систематичному викладі й тлумаченні для цілей правозастосовної та правотворчої практики» [8, с. 94].

Якщо зіставити цей опис догматичного методу з методом міркування пропедевтики ХV–ХVІ століть у викладі Ф.В. Тарановського, то їх спорідненість стане очевидною. Історик права вказував, що юристи ХV століття під методом міркування розуміли «способи й засоби засвоєння рясного та різноманітного матеріалу, розподіл думок тлумачів закону за групами й категоріями, правила встановлення загальної думки вчених, прийоми вироблення юридичних формул, всілякі зовнішні розподілення й підрозділи права, схеми систематичного викладу юридичних міркувань» [9, с. 20–21].

Однак можна бачити, що об'єктом дослідження формально-юридичного методу або методу міркування, що задає межі його застосування, є юридична форма – знакова система, яка виражає зміст чинного права. При використанні цього методу ця форма береться, по-перше, «сама по собі», поза зв'язками із соціальною дійсністю, по-друге, як така, що спочатку виражає справжнє право, що означає виключення критики його змісту [10, с. 8]. Зазначені моменти обумовлені завданням усебічного осмислення того «внутрішнього» змісту, який укладено в законній формі, яке здатне призвести до розкриття його основної ідеї та структури [10].

Свою аксіологічну сутність та онтологічну орієнтацію догматичний метод реалізує при юридичному позитивізмі як типі праворозуміння. Юридичний позитивізм як тип розуміння фінансового права виходить із того, що фінансове право є атрибутом держави, її творінням. Він абсолютизує форму фінансового права, позитивне начало в ньому, по суті, повністю ігнорує об'єктивний характер публічних фінансів. Розуміння фінансового права з такого підходу пов'язується не зі змістом об'єктивних суспільних відносин, що регулюються фінансовим правом, а лише зі сферою та межами застосування позитивного фінансового права, яке поза предметом правового регулювання, як відомо, втрачає свою визначеність.

Таке розуміння фінансового права, по суті, отожднює предмет науки фінансового права з чинним позитивним фінансовим правом, забуваючи при цьому сутнісні риси й закономірності публічних фінансів, які творять принципи фінансового права, реальні фінансові відносини. Позитивне право як юридична форма цих відносин може бути: 1) адекватним публічним фінансам, і тоді останні розвиваються оптимально; 2) дещо випереджати їх дійсний зміст і тим самим прискорювати розвиток публічних фінансів (ідеальний варіант); 3) дещо відставати від них і тим самим гальмувати суспільний прогрес у цій сфері; 4) зовсім не збігатися з реальними публічними фінансами, що трапляється найчастіше, а нерідко набувати рис антагонізму між позитивним фінансовим правом і публічними фінансами, тоді для держави й суспільства неминучі гострі фінансові проблеми, що можуть набувати форм криз та інших катаклізмів. Безліч свідчень останнього дає нинішня фінансово-правова дійсність постсоціалістичних держав [11, с. 8].

За допомогою догматичного методу здійснюється внутрішнє юридичне оброблення правового матеріалу («догми права»). Цей метод включає в собі такі прийоми, як опис та аналіз фінансово-правових норм і правовідносин, їх пояснення і тлумачення, класифікацію. Це – логічні прийоми дослідження. Особливо в складі догматичного методу велика роль класифікації й систематизації. Класифікація – один із постійних прийомів цього методу. Під час класифікації за допомогою групування фінансово-правові явища й поняття зіставляються, що допомагає скласти

повне уявлення про досліджуваний предмет. Класифікація й систематизація дають можливість привести розрізнені знання в порядок. Аксиологічна концепція догматичного методу показує норму фінансового права в трьох аспектах: якою вона є в законі; чи можлива вона в такому вигляді в життєвій ситуації; якою вона повинна бути в ідеалі. Догматичне оброблення фінансово-правового матеріалу необхідне для того, щоб наука фінансового права могла накопичувати фінансову практику точними рекомендаціями.

Як приклад гносеологічного аспекту реалізації догматичного методу можна показати в правотворенні. Правотворення – це відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення й державного захисту юридичних приписів [12, с. 54]. В.І. Синайський законодавчо-догматичний метод визначає як технічно правотворчий (вироблення норм права-законопроектів) [12, с. 54]. Однак під час творення норм права, що обумовлені використанням догматичного методу, необхідно дотримуватися низки умов: по-перше, кожен закон, великий чи малий за розміром, методологічно вимагає передусім у його створенні ясного уявлення про цілі закону. Цільовий метод – це перша умова в законодавчому творчості; по-друге, зв'язок нового закону з попередніми та загалом з усією системою як догми права. Це є метод синтезу цілей, оскільки, звичайно, такий синтез можливий; по-третє, метод формулювання титулу в змісті назви закону (його імені). Тут невідале формулювання може призвести й до наукової, і до догматичної, взагалі плутанини інституту, неясності самої юридичної природи інституту. Метод титулу як назви закону саме тому є технічно цінним методом; по-четверте, розташування самого матеріалу або його порядок (систематичний метод). Технічно порядок норм повинен визначатися висуненням на перше місце в проекті закону тих положень, які найбільш загальні й визначають тим самим подальший порядок викладу закону; по-п'яте, формулювання статей. Кожна з них повинна бути по можливості короткою, водночас ясною та визначеною. Тут велике вже місце, яке можна опанувати завдяки досвіду, у разі свідомого застосування вищевказаних методологічних умов; по-шосте, уникати непослідовності в термінах (термінологічний метод). Це зобов'язує перевіряти не тільки послідовність уживання термінів в окремому законі, а й зв'язаність і несуперечність термінології, прийнятої в системі всього права; по-сьоме, правильне використання чужого законодавства під час вироблення законопроекту порівняльним методом. Передусім необхідно уникати прямого запозичення витягів з чужого законодавства, так як кожне законодавство органічно пов'язане із загальною системою права, тому неприпустимо текстуальне, буквально запозичення чужого матеріалу [12, с. 54].

Однак сприйняття вказаних умов створює основи для використання та розуміння догматичного методу лише як специфічного способу законотворення. І за такої постановки питання все пізнання права, в тому числі й фінансового права, зводиться до технічного закріплення правил поведінки суб'єктів правовідносин.

Так, відповідно до статті 92 Конституції України, виключно законами України встановлюються «Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори, засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи» [13].

Насамперед необхідно назвати Бюджетний кодекс України, який визначає й закріплює основи бюджетного процесу, загальні принципи складання, розгляду проектів бюджетів, затвердження та виконання бюджетів, розмежування компетенції органів державної влади, що беруть участь у бюджетному процесі, а також щорічні закони України про Державний бюджет України [14]. Про роль останніх у забезпеченні суспільного прогресу в Конституції України наголошено: «Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків» [13]. Особливо методологічно значимим для якісного поліпшення фінансового законодавства України є, на нашу думку, пункт 4 статті 4 Бюджетного кодексу України, яким передбачено розгляд законопроектів, що впливають на дохідну та видаткову частини бюджетів, здійснювати за особливою процедурою, що визначається статтею 27 цього Кодексу, якою передбачено особливий порядок подання й розгляду цих законопроектів (кожен із цих законопроектів, будучи внесеним до Верховної Ради України, повинен бути поданим до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету для проведення експертизи щодо його впливу на дохідну та/або видаткову частини бюджетів і виконання закону про Державний бюджет України в поточному бюджетному періоді).

Ще більше колізій і гострих проблем пов'язані з таким видом фінансового законодавства, як податкові закони. Вимога законодавчого оформлення всіх податків є одним із постулатів сучасного фінансового права. Податок не може бути встановлений, змінений або скасований інакше, ніж законом. Цей юридичний принцип фінансового права закріплюється, як правило, на конституційному рівні та рідше в основних податкових законах сучасних держав. Зокрема, чинна Конституція України зазначає: «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом». У статті 92 Конституції України також підкреслюється, що «система оподаткування, податки і збори встановлюються виключно законами України» [13].

Натепер у Конституції України нормативно зафіксовано тільки два принципи оподаткування – їх загальний характер і необхідність їх законодавчого оформлення. Тобто в цьому випадку можна говорити про певну випадковість конституційно-правових положень податкового права. Але разом із тим ці положення не можуть залежати від випадковості, згідно з якою одні питання знайшли в тексті Конституції повне відображення, а інші – ні.

Нескінчена боротьба платників податків з тими, хто їх стягує, викликала необхідність у конституційному закріпленні виключного права за парламентом установлювати податки. Конституційне право платників податків погоджуватися чи не погоджуватися через своїх представників на ті чи інші податкові вилучення являє собою квінтесенцію конституційного податкового права. Так, у конституціях одних держав таке право більш-менш повно виражене в позитивній формі, у конституціях ж інших держав (України, наприклад), навпаки, це право народу безпосередньо не зазначене.

Принцип запровадження, зміни та скасування податків і зборів законами юридично закріплює право держави встановлювати податки у формі закону, котрий є актом представницького вищого органу державної влади, який регулює найважливіші питання суспільного життя, установлює права й обов'язки громадян, має вищу юридичну чинність і приймається з дотриманням особливої процедури [15, с. 316]. А от принцип встановлення податків і зборів у належній процедурі в Конституції України лише намічений, зокрема стаття 74 Конституції України передбачила,

що референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету й амністії. Більшість учених погоджується із цим конституційним положенням і зазначає, що право держави встановлювати податки було, є й буде її невід'ємним правом. З метою встановлення податків, на їхню думку, у держави відсутня необхідність отримання згоди в платників податків, тобто встановлення податку здійснюється в односторонньому порядку [16, с. 13]. У цьому проявляється сутність держави як особливого суб'єкта публічного права [17, с. 217]. Право держави на встановлення, справляння і стягнення податків є суверенним і не може належати будь-кому іншому [18, с. 13].

З такого ракурсу цінність у нормативному, насамперед конституційному, втіленні податкового права загалом полягає в тому, що податкове право стає могутнім інструментом узгодження публічних і приватних інтересів, є засобом, який відображає природну перешкоду на шляху зловживання податковим правом і разом із тим є основою для справедливого та спільномірного оподаткування.

Висновки. Актуальність використання догматичного методу нині зберігається через досить високий ступінь плинності фінансового законодавства. І тільки через це найбільш повно сторони догматичного методу повинні реалізуватися в правотворенні. Адже прийняття кодексів у сфері публічних фінансів (маємо на увазі Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України) створило досить стабільну систему правового регулювання фінансово-правових відносин, однак умови ринку вимагають постійного оперативного реагування для регулювання цих відносин. І тому догматичний метод повинен сприяти якнайбільш чіткому визначенню основних категорій, що використовуються законодавцем, а також їх однозначному розумінню, сприйняттю і тлумаченню.

Список використаної літератури:

1. Сидоренко О.М. Поняття та особливості догми права. Університетські наукові записки. 2005. № 1–2 (13–14). С. 56–60.
2. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. Москва: Статут, 2000.
3. Козловський А.А. Гносеологічні принципи права. Проблеми філософії права. 2005. Том III. № 1–2. С. 37.
4. Общая теория права: курс лекций / под общей редакцией профессора В.К. Бабаева. Нижний Новгород, 1993. 524 с.
5. Гаврилюк Р.О. Функции налога: методологические подходы к определению. Финансовое право. 2003. № 4. С. 34–38; Гаврилюк Р.О. «Правовой механизм податку» чи «юридична конструкція податку»: дискусійні питання теорії та методології. Право України. 2008. № 6. С. 110–114.
6. Хошуляк В.В. Наука фінансового права: проблема концептуалізації основних підходів. Науковий вісник Чернівець-

кого університету: збірник наукових праць. № 187: Правознавство. Чернівці: Рута, 2003. С. 22.

7. Хвостов В.М. Общая теория права. Элементарный очерк. Москва, 2010. С. 106.

8. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. Ленинград, 1989. С. 94.

9. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. Санкт-Петербург, 2001. С. 20–21.

10. Средневековые корни юридической догматики континентального правового семейства. URL: http://blog.pravo.ru/blog/notes_of_the_lawyer/991.html.

11. Пацурківський П.С. Співвідношення змісту категорій «об'єкт науки фінансового права» та «предмет науки фінансового права». Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. № 187: Правознавство. Чернівці: Рута, 2003. С. 8.

12. Синайский В.И. Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии. Рига: РГСО, 2000. 536 с. URL: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/tehnika-yuridicheskoi-metodologii/teh-yur-metod-part2.html>.

13. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України Законом України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.

15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. с рос. Харків: Консул, 2001. С. 316.

16. Макаренко Т.Н. Установление и введение налогов и сборов на территории Российской Федерации. Финансовое право. 2003. № 4. С. 44; Перепелица М.А. Правовое регулирование статуса плательщиков налогов и сборов в Украине: монография / под ред. проф. Н.П. Кучерявенко. Харьков: Легас, 2003. С. 13.

17. Злобин Н.Н. Налог как правовая категория. Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. Выпуск 1. Черновцы: Рута, 2003. С. 217.

18. Перепелица М.А. Правовое регулирование статуса плательщиков налогов и сборов в Украине: монография / под ред. проф. Н.П. Кучерявенко. Харьков: Легас, 2003. С. 13.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Вдовічена Лідія Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vdovichena Lidiia Ivanivna – PhD of Law, Associate Professor at the Department of Public Law of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

l.vdovichena@chnu.edu.ua